

Osmanlı Dönemine ait Erzurum'da bulunan bazı camilerdeki pencere iç kepenkleri üzerine bir inceleme

A study on the interior window shutters of some mosques in Erzurum in the Ottoman Period

Musa KAYA^{*1} , Ahmet BİTMEZ² , Eyüp YALAP¹

^{1*}Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Yakutiye, Erzurum

²Tacirler Eğitim Vakfı İlkokulu, Esenler, İstanbul

Eser Bilgisi / Article Info

Araştırma makalesi / Research article

DOI: 10.17474/artvinofd.1503695

Sorumlu yazar / Corresponding author

Musa KAYA

e-mail: musa.kaya5@gazi.edu.tr

Geliş tarihi / Received

23.06.2024

Düzeltilme tarihi / Received in revised form

24.09.2024

Kabul Tarihi / Accepted

21.10.2024

Elektronik erişim / Online available

15.05.2025

Anahtar kelimeler:

Pencere iç kepenkleri

Osmanlı Dönemi camileri

Ahşap pencereler

Ahşap süslemeler

Keywords:

Window interior shutters

Ottoman Period mosques

Wooden windows

Wooden decorations

Özet

Bu çalışmada, hem tarihi bir kimliğe sahip olan hem de belli bir dönemin ahşap sanatını yansıtan Erzurum kent merkezindeki Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde imar edilen Murat Paşa Camii, Gürcü Mehmet Paşa Camii, Bakırcı Camii ve Ali Paşa Camilerine ait pencere iç kepenkleri, fotoğraf ve teknik çizimlerin dahil olduğu bir envanter taramasıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmalarla bu dört camiye ait pencere iç kepenklerinin üçünün çatma ve birinin de çakma yapım tekniği ile imal edildiği görülmüştür. Özellikle çatma tekniği ile imal edilmiş pencere iç kepenklerinin göbek/ayna kısımlarının tablarukalı olduğu ve bu tablarukaların yerleştirildiği kınışların (kanal) etraflarında ise doğrusal biçimli yarım dairesel olukların olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte tezyinat olarak bitkisel motifli kabaralı çivili rozetlerin de kullanıldığı, bunun haricinde Piştivan tarzı menteşelerin de mevcut olduğu görülmüştür. Pencere iç kepenklerine açılıp kapanmayı sağlayan silindirik biçimli menteşelerin ise pencere boşluğunun üst lento ve alt döşemeye açılan oyuklar içerisinde yerleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca farklı dönemlerde yapılan restorasyon işlemlerinin sonucu olarak mekanik aşındırıcı aletlere ait izlerinin mevcut olduğu; bundan sonra yapılacak olan bu tür restorasyon işlemlerinin uzman kişilerce ve tekniğine uygun yapılması, kültürel bir miras olan bu tür varlıkların gelecek kuşaklara aktarılması açısından oldukça önemlidir.

Abstract

This study aims to examine the interior shutters of the Murat Pasha Mosque, Gürcü Mehmet Pasha Mosque, Bakırcı Mosque and Ali Pasha Mosque, which were built during the Ottoman Empire Period in the city center of Erzurum, which has a historical identity and reflects the wooden art of a certain period, through an inventory scan including photographs and technical drawings. The studies have shown that three of the window shutters of these four mosques were manufactured with the technique of roofing and one with the technique of ramming. In particular, it was determined that the core/mirror parts of the inner shutters of the windows manufactured with the roofing technique have tablarukas and there are linear shaped semicircular grooves around the kiniches (channels) where these tablarukas are placed. However, it was also observed that rosettes with floral motifs and embossed studded rosettes were also used as ornamentation, as well as Pishtivan style hinges. The cylindrical shaped hinges that open and close the inner shutters of the windows were found to be placed in the cavities opening to the upper lintel and the lower floor of the window cavity. In addition, as a result of restoration operations carried out in different periods, traces of mechanical abrasive tools are present; it is very important that such restoration operations to be carried out after this are carried out by specialists and in accordance with their technique, in order to transfer such assets, which are a cultural heritage, to future generations.

GİRİŞ

Ahşap malzeme; kolaylıkla işlenmesi, fiziksel ve mekanik etkilere karşı dirençli olması, estetik olması ve mimari uygulamalarda geçmişten günümüze kadar gerek tek başına ve gerekse diğer malzemeler ile yaygın bir şekilde kullanılan; neredeyse hayatımızın her alanına dokunan organik bir malzemedir (Aydemir ve Gündüz 2009, Usta 2019). Ahşap malzeme; sahip olduğu üstün

özelliklerinden dolayı özellikle dini yapıların iç mekânlarında konfor ve estetik unsurlar açısından çoğunlukla ahşap malzeme seçilmiştir. Dini yapılardaki bu uygulama Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler Dönemi ve Osmanlı Devleti Dönemlerinde, yani Türk-İslam Sanatında; minber, kürsü, kapı ve pencere kanat ile iç kepenklerinde geniş bir uygulama alanına sahip olduğu söylenebilir (Söğütlü ve ark. 2014, Aydın 2017).

Anadolu'daki ahşap işleme sanatı, köken itibarıyla Büyük Selçuklulardan gelen ve Anadolu Selçukluları Dönemi'nde geliştirilerek orijinal bir üslup (oyma ve künde-kârî teknikleri) haline gelmiştir. Söz konusu bu üslup "beylikler" döneminde de sürdürülerek ustalıklı işlenen eserler verilmiştir (Başkan 1987). Bu üsluplardan olan Künde-kârî Tekniği; ortamın bağıl nem ve sıcaklık farklılıklarına bağlı meydana gelen boyutsal değişimleri tolere etmek amacıyla iç gerilmeleri azaltılmış geometrik şekilli küçük parçalar ile büyük ve dekoratif yüzeyler oluşturmak için uygulanan yapım tekniğidir (Söğütü 2004). Oyma tekniğinde ise özellikle camilerde; minber, mihrap, pencere iç kepenkleri, kapı kanatları ve vaiz kürsüsü gibi cami donatı elemanlarında geometrik oymalar, bitkisel motifler malzeme yüzeylerine 1 mm'den 20 mm'lik derinliklere kadar oyularak gerçekleştirilen tekniktir (Bozer 2006). Bununla birlikte süsleme sanatında aşırılığa sahip olmayan Türk mimarisindeki camilerde çini ve kalem işi süslemeler hâkim iken ahşap sanatında ise daha çok yazı, figür, bitkisel geometrik işlemler uygulanmıştır (Ülgen 1959, Çetinkaya 2011, Soyupak 2016).

Anadolu'daki ahşap sanatında; en önemli örnekler 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu Selçuklular Dönemi'nde yapılmıştır. Bu dönem içerisinde inşa edilen ve özellikle dini yapılardaki kapı, minber ve sanduka örneklerinde oyma şekiller, şebekeli oymalar ve künde-kârî (Çivisiz ve tutkalsız birleştirme tekniği) teknikleri uygulanmıştır. Osmanlı Ahşap Sanatı da Anadolu Selçuklularının etkisinde kaldığından dolayı ahşap kapılar, minber ve pencere iç kepenkleri yapımında, künde-kârî tekniğindeki uygulamalara yer verilmiştir (Doğantaş 1998).

Diğer bir taraftan, 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar bir zaman diliminden ibaret olan Osmanlı Mimarisini; Erken Dönem (14.-15. yy), Klasik Dönem (15.-17. yy) ve Batılılaşma Dönemi (17.-19. yy) olmak üzere üç dönem halinde incelenmektedir (Aras 2003). Burada 15. yüzyılda künde-kârî tekniği ile yapılan uygulamalarda sedef, bağa ve fildişi gibi malzemelerin ahşap yüzeylere gömülmesi ile meydana gelen kakma tekniği ile örneklerin yapıldığı; 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı ahşap sanatının Barok ve Rokoko üsluplarının etkisine girmiştir. Son olarak 19. yüzyılda ise Edirnekârî (Boyama) tekniğinin kullanıldığı görülmektedir

(Demiriz 1977, Yücel 1977, Yücel 1994). Bu çalışmada inceleme konusu olan tarihi Osmanlı camileri çoğunlukla Klasik ve Batılılaşma Döneminde imar edilen ve günümüze kadar ulaşabilen eserlerdir.

Osmanlı Dönemi'ndeki ahşap işçiliğinde uygulanan tezyinatlar esas olarak üç ana tema üzerinde varlığını sürdürmüştür. Bunlar; geometrik ve bitki motifli tezyinatlar ile yazılardır. Erken dönem Osmanlı mimarisindeki süslemelerinde Selçuklu Dönemi'nin etkisiyle Oyma Sanatı hâkim olmakla beraber; kufi, nesih ve sülüs yazıları ile geometrik ve bitkisel motifler önemli bir yer tutmaktadır (Ersoy 1993, Bozer 2006). Malzeme olarak da özellikle Klasik Dönemde ahşap malzeme türü olarak genellikle meşe, ceviz, ıhlamur, elma, armut, sedir ve çam gibi yerli odun türlerinin kullanıldıkları belirlenmiştir (Kerametli 1962, Aras 2013).

Erzurum kenti, 1071 yılında Saltuklu Selçuklularının, 1517'de Osmanlı egemenliğine girmesi ve konum itibarı ile tarihi ipek yolu üzerinde olması, Erzurum kentinin; tarihi, kültürel ve askeri merkez haline gelmesi ve bununla birlikte ana ticaret yollarının üzerinde olmasının sonucu ekonomisinin sürekli canlı kalmasını sağlamıştır (Karpuz 1987). Bunun sonucunda; içerisinde barındırdığı tarihi ve kültürel varlıklarla kadim bir şehir olma hüviyetini kazanan Erzurum şehri günümüzde de han-hamam, medrese, bedesten, cami ve kilise gibi birçok yapıya ev sahipliği yapmaktadır.

Erzurum'daki tarihi yapılarda etkin bir biçimde kullanılan ahşap malzeme; kapı ve pencere kanatlarında, merdiven ve korkuluklarında, minberlerde, vaaz kürsülerinde, rahlelerde, taşıyıcı sütun ve başlıklarında kullanılmıştır (Öney 1989). Aynı zamanda bina yapımında yapı elemanı olarak taşıyıcı niteliğinde; hatıl, lento ve üst örtü olarak yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Kesme ve moloz taşlar ile ahşap malzemenin birlikte kullanılması ile inşa edilen Erzurum'daki tarihi Osmanlı camileri duvar yapıları, ahşap sütun sistemlerinin üzerinde oturtturulması, tavan kaplamaları, mahfil, zemin kaplamaları genel olarak benzerlik göstermektedir (Durkaya ve Çalık 2018).

Doğada belli bir hacme sahip imar edilen yapı; geçiş sağlamak, aydınlatma ve havalandırma işlevlerini yerine getirmek için dış ortama bağlanmış boşluklarda kontrollü bir şekilde açılıp kapanma özelliğine sahip hareketli öğelerle denetimi gerçekleştirilmektedir. Söz konusu bu öğeler mimarlıkta kapı ve pencere olarak ifade edilmektedir (İzgi ve Aysel 2003). Osmanlı Dönemi camilerinde kullanılan pencereler kolaylıkla açılıp kapanabilecek şekilde bir niş içerisinde konumlandırılmışlardır (Ülgen 1962).

Yapılan bu çalışmada, inceleme konusu olan eserler; 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geleneksel yapım teknikleri ile inşa edilen ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu' nun 13.11.1976 tarih ve A-188 sayılı kararı ile tescil edilerek, koruma altına alınmıştır (URL-1). Osmanlı Döneminden günümüze kadar ulaşmış olan Erzurum kent merkezindeki tarihi camilerden Murat Paşa Camii, Gürcü Mehmet Paşa Camii, Bakırcı Camii ve Ali Paşa Camilerine ait tarihi ahşap pencere iç kepenklerinin yapım teknikleri, malzeme türü, boyutları, aksesuar ve süsleme özellikleri ile tasarım biçimlerinin detaylı bir şekilde tespit edilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Erzurum kent merkezinde bulunan ve günümüze kadar ulaşabilen Osmanlı Dönemine ait mevcut 41 adet tarihi caminin iç mekânlarındaki pencere iç boşluklarının gözlemlenmesi sonucu; sadece dört adet camide incelemeye değer pencere iç kepenklerinin olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen camilerin pencere iç kepenklerinin incelenmesine yönelik literatür ve alan çalışması (Fiziksel ölçüm ve fotoğraflama) yapılmıştır. Literatür çalışması ile Erzurum kenti, Osmanlı Dönemi camileri, bu camilere ait Ahşap Sanatı ve pencere iç kepenkleri hakkında var olan bilgiler derlenmiştir. Bununla birlikte alan çalışmasında tespit edilen pencere iç kepenklerinin rölöve uygulamaları ölçüleri ile birlikte bilgisayar ortamında çizilmiştir. Bilgisayar ortamında çizimleri yapılan pencere iç kepenklerinin resimleri Iphone 13 markalı cep telefonu kamerasıyla çekilmiştir. Araştırmaya tabi tutulan camilerdeki tarihi ahşap pencere iç kepenkleri; incelemeye değer özelliklere sahip olup,

aynı zamanda döneminin özelliklerini taşıyan ve kendi orijinallikleri ile günümüze kadar ulaşabilmeyi başarmış ve aynı zamanda tarihi eser niteliği kazanmış kültürel varlıklardır (URL-1). İncelemeye tabi tutulan pencere iç kepenklerinin rölöve çizimleri esas alınarak ön görünüş çizimleri, AutoCAD (Autodesk 2024) çizim programı yapıp; kronolojik bir sıra dâhilinde aşağıda verilmiştir.

BULGULAR

Erzurum'daki Osmanlı Camii Pencere İç Kepenklerinin Yapım Teknikleri ve Özellikleri

Bu araştırmada, Erzurum kent merkezinde bulunan tarihi Osmanlı camilerinin pencere iç kepenklerinin yapım tekniklerinin çatma ve çakma tekniği olmak üzere iki farklı yöntemle üretildiği tespit edilmiştir.

Anadolu'da; minber, vaaz kürsüsü, kapı ve pencere kanatları gibi birçok ahşap eserde sevilerek uygulanan (Arslan 2010) çatma tekniğinde, çerçeve kayıtları; yaygın olarak kapalı zıvanalı birleştirme yöntemiyle oluşturulmuştur. Çatki tekniği ile üretilen pencere iç kepenkleri ise kepenk latalarının yan yana getirilip; bitkisel motifli kabara başlı çiviler ile kuşaklara çakılması şeklinde oluşturulmuştur. Erzurum'daki Osmanlı Dönemi camilerinden sadece beş adet camide pencere iç kepenkleri mevcut olup; bunların dört adedinin çatma tekniği (Murat Paşa Camii, Gürcü Mehmet Paşa Camii, Bakırcı Camii ve İbrahim Paşa Camii) ile bir adedinin ise çakma tekniği (Ali Paşa Camii) ile yapıldığı tespit edilmiştir. Çalışma konusu olan bu tarihi camilerin pencere iç kepenklerinin üretildiği odun türlerinin tespiti; bu tür eserlerin koruma altında olmalarından dolayı detaylı bir incelemeye izin verilmediğinden dolayı tam olarak belirlenememiştir. Çatma ve çakma tekniği ile üretilen pencere iç kepenkleri; aşağıda sırasıyla ait oldukları cami isimleri (İbrahim Paşa Camii pencere iç kepengi incelemeye değer görülmemiştir) ile açıklanmıştır.

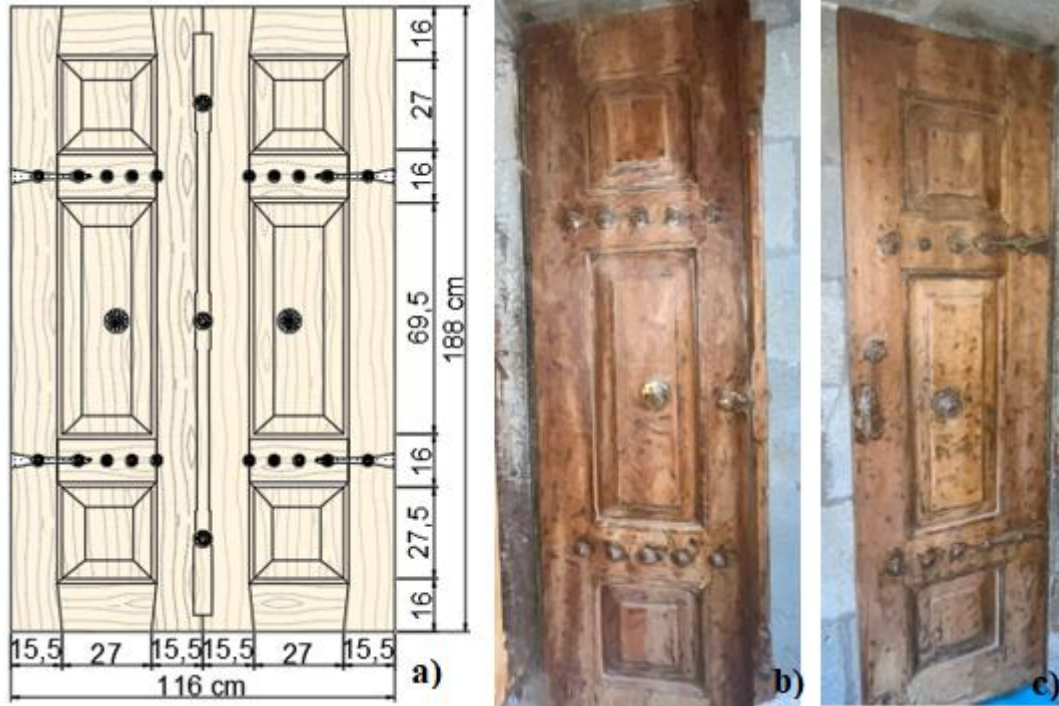
Murat Paşa Camii Pencere İç Kepenkleri

Erzurum'daki tarihi Osmanlı camileri içerisindeki en eski ikinci cami olma özelliğine sahip olan Murat Paşa Camii Erken Dönem Osmanlı Mimarisine sahip olup; kesme

taştan inşa edilmiştir. Kare planlı ve kubbeli bir tavan örtüsüne sahip olan Murat Paşa Camii sadeliği ile ön plana çıkmaktadır (Gündoğdu 2010, Aydın 2019).

Murat Paşa Camii pencere iç kepenklerinin açma kapama sistemi; Şekil 1b ve 1c'de olduğu gibi kepenk kanatlarının alt ve üst tarafına takılan silindirik biçimli metallerin duvar içindeki pencere boşluğu nişinini alt zemin ve üst lentosuna açılan silindirik oyukların içinde hareketi şeklinde gerçekleşmektedir (Söğütü ve ark. 2017).

Pencere iç kepenği konstrüksiyon biçimi olarak da çatma tekniğinde ve tablarukalı olarak imal edilmiştir. Seren ve kayıt birleştirmeleri ise kapalı zıvanalı birleştirme türü ile sağlanmıştır. Pencere iç kepenklerinde kullanılan rozet biçimli bitkisel motifli kabaralı çiviler, pencere iç kepenklerinde bir süsleme aracı olarak kullanılmışlardır. Farklı dönemlerde yapılan restorasyonlarla birlikte günümüze kadar bütün orijinalliği ile ulaşmış olup Şekil 1b ve 1c'de görüldüğü gibi halen pencere iç boşluklarında ve yerine takılı halde bulunmaktadır.

Şekil 1. Murat Paşa Camii pencere iç kepenklerinin; a) Ön görünüş çizimi, b) Bini çitalı pencere iç kepenk kanadı, c) Pencere iç kepengin diğre kanadı (Kaya 2024)

Kapı ya da pencere iç kepenklerinin tablaruka biçimindeki panolara bölünmesi Anadolu Selçuklu Döneminden gelen (Bulut 2020) bir gelenek olup Osmanlı Ahşap Sanatında da devam etmiştir. Murat Paşa Camii pencere iç kepenklerinde kullanılan tablarukaların sadece cami içerisine bakan yüzeylerinde şekillendirme yapılmış iken Şekil 2a'da görüldüğü gibi diğer (cami dışına bakan yüzey)

yüzeyinde ise kordon denilen fitiller ya da pahlandırma gibi herhangi bir şekillendirme işlemi yapılmamış olup; sade ve düz bir biçimde yerine takılmıştır. Ayrıca pencere iç kepenklerinde yapılan restorasyon uygulamalarında boya ve mekanik aşındırıcı olarak kullanılan spiral (taşlama) makinesinin izlerinin belirgin bir şekilde görüldüğü (Şekil 2b) tespit edilmiştir.

Şekil 2. Murat Paşa Camii pencere iç kepenklerinin; a) Dış yüzeyi, b) ve c) Restorasyon geçirmiş hali (Kaya 2024)

Gürcü Mehmet Paşa Camii Pencere İç Kepengi

Burada 1648 yılında imar edilen Gürcü Mehmet Paşa Camii'nin; duvarları kesme taş ve molozlardan olup; tavan yapımı ise ahşap direkler üzerinde inşa edilmiş düz tavanlı bir camidir. Caminin inşasında kesme taş ve moloz taşlar kullanılmıştır (URL-1). Gürcü Mehmet Paşa Cami'si sahip olduğu ahşap minberin bezenmesi geometrik desenlerle sağlanmıştır.

Cami içerisindeki pencere iç kepenkleri; farklı geometrik formlara sahip kepenk kanatlarındaki göbek ya da aynalar seren ve kayıtlara bağlantısı künde-kârî tekniği kullanılarak sağlanmıştır. Gürcü Mehmet Paşa Camisi'ne ait pencere iç kepenkleri iki farklı şekilde üretilmiştir. Bunlardan birincisi orta iki göbek kısmının çapraz geniş çıtalarla bölümlendirilip; aralarına üçgen ve dairesel merkezli kare tabanlı küçük bir tablarukaların yerleştirilerek üretilmesidir (Şekil 3a, b ve c). İkincisi ise pencere iç kepenklerinin göbek kısımlarının tamamıyla tablarukalı (Şekil 4b) olarak üretilmesi şeklindedir.

Şekil 3. Gürcü Mehmet Paşa Camii; a) Kepenklerin kapatılmış hali, b) Bini çitallı kepenk sol kanadı, c) Süsleme amaçlı rozet ve farklı geometrik şekilli kepenk kanadı (Kaya 2024)

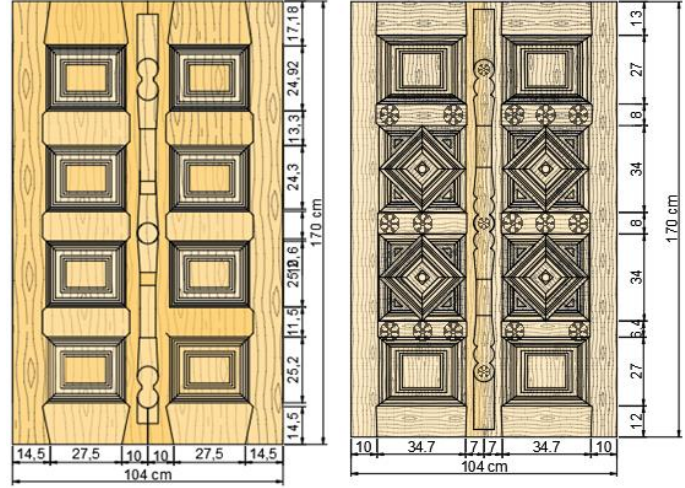
Gürcü Mehmet Paşa Camii pencere iç kepenklerinin yapım tekniğinin ise çatma yapım tekniği olduğu belirlenmiştir. Çatma tekniği ile üretilen pencere iç kepenklerini oluşturan ahşap elemanların (seren, kayıt ve tablarukalar) konumlandırılması farklı geometrik şekiller esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Geometrik formlara bağlı olarak üretilen ahşap pencere iç kepenklerinin üretilmeleri, söz konusu parçaların birbirlerine geçirilmesi (Kündekâri) şeklinde olmuştur. Pencere iç kepenklerinin ayna kısımlarındaki kenarlarda dairesel formlu geometrik oluklu kordonlar oluşturularak tezeynatları yapılmıştır. Aynı zamanda pencere iç kepenklerinin cami içine bakan yüzeyleri de farklı aralıklarla ve kayıt ile kuşakların üzerine gelecek şekilde bitkisel motifli metal rozetlerle bezenmiştir. Pencere iç kepenklerinin cami dışına bakan yüzeylerinde ise herhangi bir bezeme yapılmamış olup sade bir formda oluşturulmuştur. Pencere iç kepenklerinin hareketi tavan ve zeminde açılan oyukların içine yerleştirilen metal dökümlü silindirik menteşelerle sağlanmaktadır (Şekil 4a).

Şekil 4. a) Pencere iç kepenklerinin cami içine bakan yüzeyi, b) Tablarukalı pencere iç kepenği, c) Pencere iç kepenkteki bini çıtası (Kaya 2024)

Şekil 4a, b ve c'de görüldüğü gibi seren ve kuşakların birleştirilmesinde zıvanalı birleştirme tekniği kullanılmıştır. İki kanat halinde üretilen pencere iç kepenklerinin birleşim yerlerindeki bini çıtası sade bir şekilde olmayıp; çeşitli geometrik hatlara göre yontularak şekillendirilmiştir (Şekil 4b ve 4c). Gürcü Mehmet Paşa Camiine ait pencere iç kepenklerinin kalınlıkları 4.5 cm

olup genişlik ve yükseklik ile ilgili ölçüler Şekil 5'te verilmektedir.

Şekil 5. Gürcü Mehmet Paşa Camii'ne ait pencere iç kepenklerine ait görünüşlerin çizimi (Kaya 2024)

Bakırcı Camii Pencere İç Kepengi

Bakırcı Camii 1667 yılında inşa edilen düz tavanlı ve ahşap destekli bir camidir (URL-1). Bakırcı Camisine ait pencere iç kepenklerinden sadece bir tanesi günümüze ulaşmıştır. Bu pencere iç kepenği çeşitli dönemlerde yapılmış olan restorasyonlarla birlikte günümüzde de aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Cami içerisinden minareye çıkış görevini sağlayan iki kanatlı pencere iç kepenği, çatma tekniği ile yapılmış olup; seren ve kuşakların konstrüksiyonunda da kapalı zıvanalı birleştirme tekniği kullanılmıştır. Bakırcı Camisine ait pencere iç kepenğinin kanatları; genişlik olarak birbirlerinden farklı ölçülerdedir. Kepenk kanatlarının hareketi Erzurum'da bulunan tarihi camilerin bütününde yaygın bir uygulama şekli olan üst lento ve alt zemine açılan silindirik oyukların içerisine yerleştirilen ucu konik şeklinde olan silindirik menteşelerle sağlanmaktadır. Pencere iç kepenğinin küçük kanadı genelde sabit bir konumda tutulup; giriş ve çıkışlar kepenğin geniş kanadı ile gerçekleştirilmektedir (Şekil 6a). Ayrıca her iki kanadın birleşim yeri geometrik olarak şekillendirilmiş bini çıtası ile kapatılmıştır. Pencere iç kepenği biçimsel olarak geniş kanat simetrik bir forma sahip iken bütünsel olarak asimetrik bir forma sahip olduğu söylenilebilir (Şekil 6b).

Şekil 6. Bakırcı Camii; a) Pencere iç kepenginin dar kanadı, b) Pencere iç kepenginin geniş kanadı, c) Pencere iç kepenginin ön görünüş çizimi (Kaya 2024)

Bakırcı Camii pencere iç kepenklerinde kullanılan bitkisel motifli rozetler harmonik bir denge içerisinde pencere iç kepenklerinin kuşakları üzerine çakılmıştır.

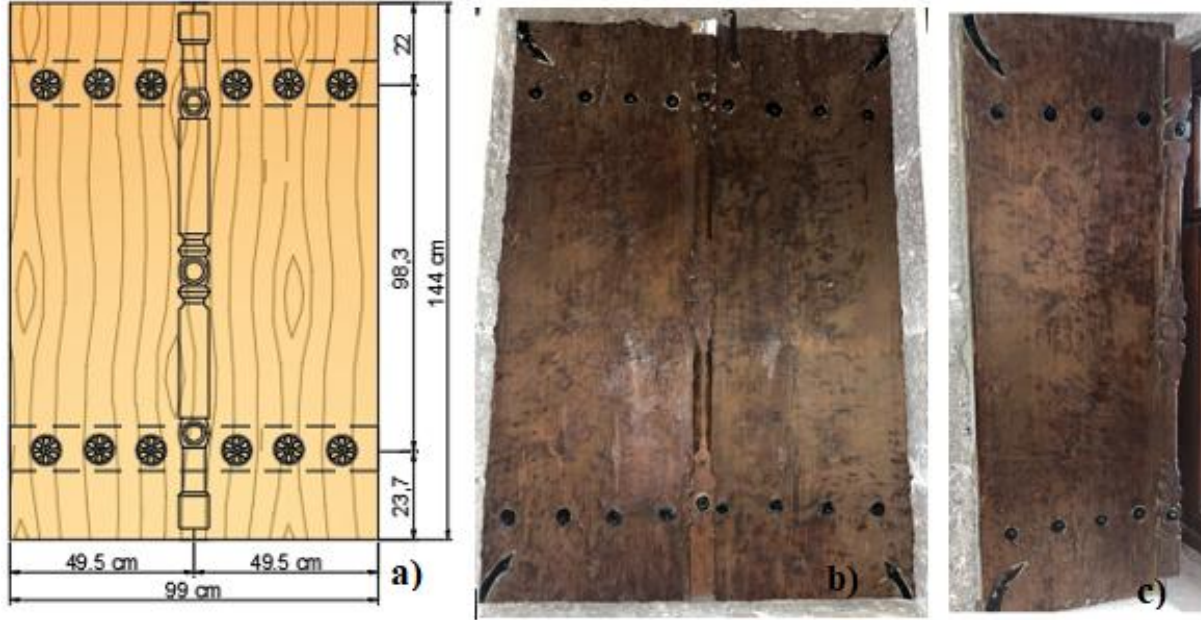
Bakırcı Camii pencere iç kepenkleri de diğer bütün tarihi Osmanlı camilerinde kullanılan menteşe sistemi ile üst lentoya bağlantısı (Şekil 7a ve b) sağlanmıştır.

Şekil 7. Bakırcı Camii; a) Menteşe kanat bağlantısı, b) Pencere iç kepenginin diğer yüzü (Kaya 2024)

Ali Paşa Pencere İç Kepengi

Ali Paşa Camii pencere iç kepengi çakma tekniği ile yapılmıştır. Bu tür pencere iç kepenkleri; dış mekâna bakan pencere iç kepenklerinin yüzeyine gelecek şekilde, genişliği 12 cm, kalınlığı 4 ilâ 4.5 cm ve uzunluğu ise kanat genişliği kadar olan kayıtların/kuşakların üzerine rozetli kabaralar ile çakılmış bir ya da birden fazla tahtadan oluşan kepenk kanatlarıdır. Bu tür pencere iç kepenkleri tıpkı cami giriş kapılarında olduğu gibi ya düz kuşaklı ya da çapraz kuşaklı olarak yapılmışlardır. Ancak Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerin çoğunda, günümüze kadar ulaşabilmiş pencere iç kepenkleri mevcut değildir. Yapılan bu çalışmada inceleme konusu olan ve günümüze kadar ulaşmış çakma tekniği ile yapılmış pencere iç kepengine sahip olan tek cami, Ali Paşa Camii olup; Yakutiye ilçesinde bulunan ve 1569 yılında Osmanlı İmparatorluğu Döneminde imar edilmiş (Konyalı 1960, Özkan 2015) tarihi bir camidir (Şekil 8a ve b).

Şekil 8. Ali Paşa Camii'ne ait pencere iç kepenginin; a) Ön görünüş çizimi, b) Pencere iç kepenk kanadı, c) Pencere iç kepenginin kapatılmış görseli (Kaya 2024)

Ali Paşa Camii pencere iç kepenklerinde kullanılan aksesuarlar genelde 8 cm çapında bitkisel motifli metal rozetli çivilerdir. Bununla birlikte silindirik uçlu menteşeler de kepenk kanatlarını içine alacak şekilde olup; lale boynu (Şekil 8c) formunda üretilmişlerdir. Erzurum'daki tarihi Osmanlı Dönemine ait ve çakma tekniği ile üretilen pencere iç kepenklerinin kanatları oldukça sade bir görünüme sahip oldukları görülmüştür. Ali Paşa Camii'ne ait bu pencere iç kepenklerinde yapılan tezeyinat daha çok bini çitasında olduğu; ayrıca kanat latalarının arka kuşaklara çakılmasında kullanılan 4 cm çapında yarım dairesel küre başlıklı çivilerle yapıldığı tespit edilmiştir.

Çakma yapım tekniği Osmanlı Döneminde özellikle kapı kanatlarında 15. yüzyıla kadar tercih edilen yapım tekniğidir. Bu yöntemle üretilen eserler geniş bir yüzey alanına sahip olduklarından yüzey süslemeciliği çokça uygulanmıştır (Bozer 1992).

Pencere İç Kepenklerinin Genel Ölçüleri

Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerinin ahşap pencere iç kepenklerine ait genel ölçüler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Erzurum'daki tarihi Osmanlı Dönemi Camii'lerine ait pencere iç kepenklerine ait genel ölçüler.

Yapım Tekniği	Camii Adı	Genişlik (cm)	Yükseklik (cm)	Kalınlık (cm)
Çatma Tekniği	Murat Paşa	116	188	4.5
	Gürcü Mehmet Paşa	104	170	4.5
	Bakırcı	99	171	4.5
Çakma Tekniği	Ali Paşa	99	144	4.5

Erzurum'daki Tarihi Osmanlı camilerine ait pencere iç kepenklerinin genel ölçülerine bakıldığında; kanat kalınlıklarının aynı olduğu, genişlik ölçülerinin ise birbirlerine yakın oldukları tespit edilmiştir. Ancak pencere iç kepenk yüksekliklerinde ise Bakırcı Camii ve Gürcü Mehmet Paşa Camii'ne ait kepenk yüksekliklerinin birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Yine Çizelge

2'ye göre Murat Paşa Camii'ne ait pencere iç kepengin yükseklik ve genişlik ölçülerinin diğer camilere ait pencere iç kepenklerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Murat Paşa Camisi'ndeki bu büyüklük farkının caminin iç mekân büyüklüğüne bağlı olarak meydana geldiği söylenebilir.

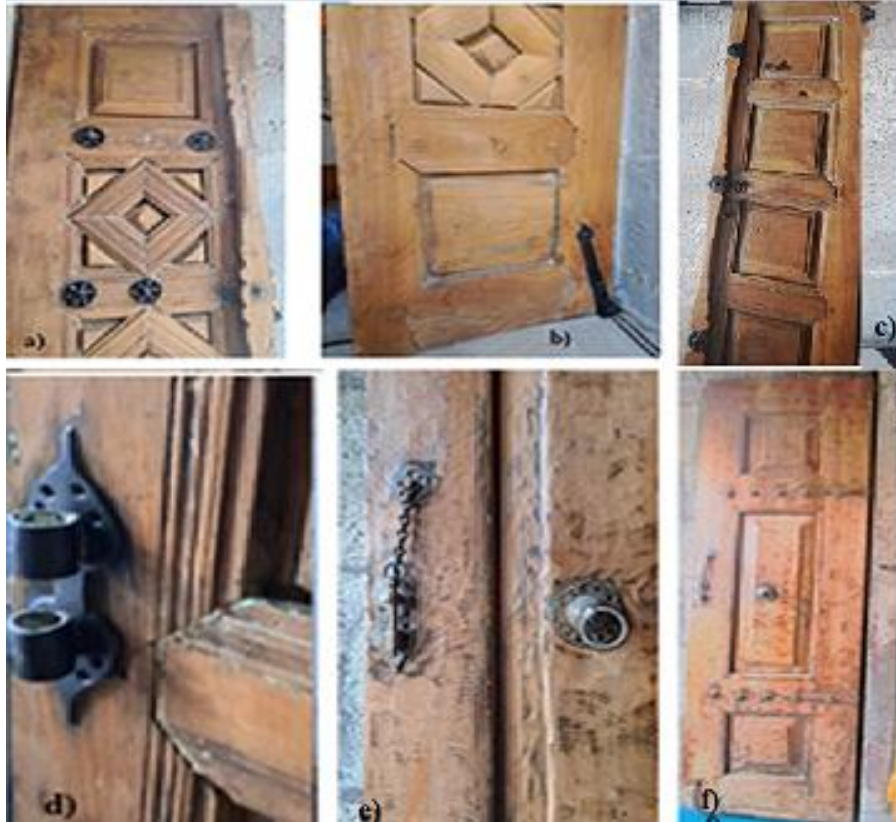
Pencere İç Kepenklerinde Kullanılan Aksesuar ve Metal Aksamalar

Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerin pencere iç kepenklerinde genel olarak sade bir süsleme hâkimdir. Özellikle tablarukalı pencere iç kepenk kanatlarında tablarukaların kenarlarındaki süslemeler daha çok ahşap oyma kalemleri ile oluşturulmuş doğrusal oluk biçimindeki oyuklardan meydana gelmiştir. Bu oyuklar bazı kanatlarda kuşak ve serenler üzerine yapılırken bazı kanatlarda ise harici bir çıta üzerine yapılarak tablarukaların etrafına çakılmışlardır. Pencere iç kepenklerinin kanatlarında oluşturulan geometrik biçimlendirmelerin daha çok dikdörtgen ve kare formlarda olduğu tespit edilmiştir. Pencere iç kepenklerindeki bir diğer tezyinatlı parça olan bini çıtası da çeşitli geometrik formlara göre oyularak şekillendirilmiştir. Bununla birlikte yapılan süslemelerde metal aksamlardan da istifade edilmiştir. Metal aksamalar

pencere iç kepenklerinde hem konstrüksiyonel bir araç hem de dekoratif bir unsur olarak kullanılmışlardır. Özellikle bitkisel motifli kabara başlı çiviler, lale boyunlu menteşeler, kenarları Rumi tarzı motifler ile işlenmiş Piştivan menteşeler ve az da olsa halkalı bitkisel motifli metal aksamalar süsleme amaçlı kullanılmışlardır.

Osmanlı Dönemindeki mimari eserlerde Selçuklu Döneminden kalan oyma ve künde-kârî teknikleri kullanılırken bununla birlikte kakma tekniğide kullanılmıştır. Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerine ait pencere iç kepenklerinin çoğunda yapım tekniği olarak künde-kârî tekniğinin uygulandığı (Dönmez 2010); kakma tekniğinin ise uygulanmadığı tespit edilmiştir.

Erzurum'daki tarihi Osmanlı Dönemi Camileri'ne ait pencere iç kepenklerinde mevcut olan metal aksamalar daha çok yörede kullanılan aksesuarlardan olup (Keskin ve Yıldırım 2016) Şekil 9'da görülmektedir.

Şekil 9. Erzurum'daki tarihi Osmanlı Dönemi Camileri'ndeki pencere iç kepenklerinde uygulanan tezyinat ve metal aksamalar; a) Metal rozetler ve oluklu kanat göbek, b) Pencere iç kepenginin narlamaları (Çerçeve konstrüksiyonu) olarak şekillendirilmiş bini çıtası, c) Kepenk kanadı üzerindeki bini çıtası ve d) Halkalı zemberek, e) Halkalı zemberek ve halkalı tokmak, f) Piştivan menteşe ve bitkisel motifli rozetler (Kaya 2024)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Dönemine ait Erzurum'daki tarihi camilerin pencere iç kepenkleri duvar içerisindeki pencere iç boşluklarında olup; iki kanat halinde tanzim edilmişlerdir. Pencere iç kepenklerinin hareketi genel olarak pencere üst lento ve pencere boşluk zemininde açılan silindirik oluklara takılan metal silindirik menteşeler ile sağlandığı tespit edilmiştir.

Pencere iç kepenklerinde kullanılan odun türlerinin tespit edilmesi; Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığınca mekanik incelemeye izin verilmemesinden dolayı tam olarak tespit edilememiştir.

Pencere iç kepenkleri, genel olarak sade bir görünüme sahip oldukları; seren, kayıt ve ayna/tablaruka kısımlarında marketri ya da kakma sanatına ait herhangi bir tezyinatın olmadığı görülmüştür. Ancak dikdörtgen formlu tablarukaların yerleştirildiği kınışların etrafında birbirine paralel doğrusal ve yarım dairesel oyuklu kordonların işlendiği; bununla birlikte özellikle kayıtların üzerine bitkisel motifli rozetlerle süslemelerin yapıldığı tespit edilmiştir.

Pencere iç kepenklerin yapım tekniklerinin ise çoğunlukla çatma tekniğinde olduğu; yapılan incelemede sadece bir tane camiye (Ali Paşa Camii) ait pencere iç kepenginin çakma tekniği ile yapıldığı tespit edilmiştir.

Pencere iç kepenklerinde kullanılan aksesuarların daha çok metal dökümlü olup; bitkisel motifli rozet başlıklı kabaralı çiviler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca pencere iç kepenk kanatlarının birleştiği yerlerde kullanılan bini çitalarının da çoğunlukla dairesel formlu geometrik şekillerde oyularak biçimlendirildikleri görülmüştür.

Yapılan incelemede; özellikle bazı camilerde (Murat Paşa Camii) yapılan restorasyonlarda mekanik aşındırıcıların kullanılması sonucu tarihi eserlerin üzerinde hem boya izleri hem de aşındırıcı izlerinin belirgin bir şekilde olduğu tespit edilmiştir.

Erzurum'daki Osmanlı Dönemi'ne ait camilerin pencere iç kepenklerinde Osmanlı-Türk Ahşap Sanatı açısından örnek teşkil ettiklerinden, gelecek nesillere herhangi bir

çürüme ve bozunma olmadan aktarılmasını sağlamak için öncelikle yerinde korunumu tedbirlerinin alınması sağlanmalıdır. Aynı zamanda çalışma kapsamında elde edilen veriler, ileriki zamanlarda yapılabilecek restorasyon vb. uygulamalarda söz konusu bu eserlerin sahip olduğu biçim ve boyutlarının aslına uygun olarak korunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aras R (2003) Mobilya Stilleri. Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti., 1-11, Ankara.
- Aras R (2013) Osmanlı saraylarında kullanılan kapılar üzerine bir araştırma. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 13 (1): 24-35.
- Arslan M (2010) Adıyaman Ulu Camii'nin ahşap kapı kanatları. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5: 15-40.
- Autodesk (2024) AutoCAD 2024: Version 24.0 (Autodesk, USA: Inc.).
- Aydemir D, Gündüz G (2009) Ahşabın fiziksel, kimyasal, mekaniksel ve biyolojik özellikleri üzerine ısıyla muamelenin etkisi. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 11(15): 71-81.
- Aydın H (2017) Geleneksel Anadolu Cami Mimarisinde ahşabın yapısal kullanımı. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Aydın B (2019) Osmanlı Dönemi Erzurum Murat Paşa Camii. The Journal of Academic Social Science, 7(7): 152-160.
- Başkan S (1987) Anadolu Selçuklu ahşap türk sanatı. Bilim Birlik Başarı Dergisi, 45: 20-24.
- Bozer R (1992) 15. yüzyılın ortasına kadar anadolu türk sanatında ahşap kapılar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Bozer R (2006) Ahşap sanatı. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 533.
- Bulut M (2020) Osmanlı ahşap kapı ve pencere kanatlarındaki kompozisyonlar ve altın üçgenler. Sanat Tarihi Yıllığı, 29: 45-62.
- Çetinkaya H (2011) Klasik dönem osmanlı camilerinde ergonomi (Rüstem Paşa Camii Örneği). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demiriz Y (1977) 14. yüzyılda ağaç işleri. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Doğantaş M (1998) Amasya yöresi ahşap sanatı. Sanatsal Mozaik Dergisi, 3(3): 64-68.
- Dönmez EN (2010) Osmanlı döneminde ahşap sanatı. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul.
- Durkaya B, Çalık İ (2018) Erzurum geleneksel ahşap çatılı camilerindeki restorasyonların karbon tutulumuna etkisi. IV. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi, Erzurum.
- Ersoy A (1993) 15. yüzyıl osmanlı ağaç işçiliği. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul, 1-75.
- Gündoğdu H (2010) Ahmet Ali Bayhan, Muhammed Arslan, Sanat tarihi açısından Erzurum. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayını, Erzurum. s. 146.
- İzgi U, Aysel BB (2003) Kapılar ve hafif bölmeler. 2 Cilt, Yem Yayınları, İstanbul, 11-207.
- Kaya M (2024) Fotoğraf arşivinden
- Karpuz H (1987) Erzurum şehrinin tarihi dokusu ve türk-islam yapılarının çevre düzenlemeleri. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 2: 171-191.

- Kerametli C (1962) Osmanlı devri ağaç işleri, tahta oyma, sedef bağ ve fildişi kakmalar. *Türk Etnografya Dergisi*, 4: 5-13.
- Keskin S, Yıldırım K (2016) Geleneksel Kemaliye evlerine ait kapıların incelenmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 17: 119-137.
- Konyalı İH (1960) Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi.
- Öney G (1989) Beylikler devri sanatı XIV-XV yüzyıl (1300-1453). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkan H (2015) Erzurum Caferiye Külliyesi ve restorasyonları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 34: 46-81.
- Soyupak O (2016) Selçuklu geometrik desenleri arasında yer alan yıldız sembolünün günümüz ürünleri üzerindeki yansımaları. *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu*, 26-28 Eylül, Çorum.
- Söğütlü C (2004) Bazı yerli ağaç türlerinin künde-kârî yapımında kullanım imkânları. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Söğütlü C, Döngel N, Togay A, Döngel İ (2014) İstanbul'da bulunan mimar sinan eseri cami ahşap kapı ve pencere iç kepenklerinin malzeme, boyut, süsleme ve yapım tekniği açısından incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 17(2): 49-57.
- Söğütlü C, Kaya M, Döngel N, İmirzi HÖ (2017) Erzurum Murat Paşa camisi ahşap kapı ve pencere iç kepenkleri üzerine bir inceleme. V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu, 12-14. URL-1, <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56081/camiler.html>, Erişim Tarihi: 25.05.2024.
- Usta İ (2019) Ahşap tasvirleri: ahşap herkesindir. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 171-178.
- Ülgen AS (1959) XVI. yüzyılda türk mimarisinin iç dekoru nasıl vücud buldu. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, 19-24 Ekim 1959, Kongrede Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Basımevi, Ankara, s. 392.
- Ülgen AS (1962) Türk mimarisinin felsefi ve estetik özellikleri. *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, 19-24 Ekim 1959, Kongrede Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Basımevi, Ankara, s. 383-388.
- Yücel E (1977) Osmanlı ağaç işçiliği. *Kültür Sanat Dergisi*, 5, Ankara.
- Yücel E (1994) Edirnekârî, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.10, s. 449-450.